

СОЛӨНГҮ

БАЛДАРДЫҢ ЖУРНАЛЫ

1 - 2012

ЧАГА

БАЙРАМ

БАЛДАРДЫҢ ЧҮМДЕМЕЛДЕРИ

СООК-ТААДАК

Соок-Таадак биске келди,
Ырыс, сүүнчи экелди.
Јаанды-јашты сүүндирди,
Јараш сыйлар сыйлады.

Челтуева Сынару, 2 класс,
Јоло јурт

Бахтушкина Арунай, 6 јаш,
Беш-Өзөк јурт

«Кыш», Екешева Сылай, 7 јашт,
Горно-Алтайск

ЈАҢЫ ЈЫЛ

Јаңы Јылды уткыйдыс,
Јаңы ырыс сакыйдыс.
Чиби алдында сыйлар
Бисти сүүндирип көкидер.

Теркина Роксана, 2 класс,
Јоло јурт

МЕНИҢ ШКОЛЫМ

Мениң школымда јети кыс, сегис уул үренет. Бистинг 4 класста алты бала. Балдар јакшы үренгилен, нак јүрет. Школдо библиотека ла музей бар. Ооруларданг коруланарга, стенедде плакаттар илинген. Тышкары айыл, качеля, турник бар. Школдо картап отургызып јадыс.

Бисти эки качы үредет: Элла Владимировна ла Людмила Владимировна. Валентина Николаевна – казанчы.

Бистинг школыс јараш!

Топрашева Снежана, 4 класс, Кујурлу јурт

Мундусова Эркелей, 6 жаш,
Беш-Өзөк журт

Екешева Арунай,
9 жашту

БИСТИН ЈУРТ

Бистин журттын ады Кујурлу. Журтыс жаан эмес, айландыра кырлар, жаан суу агып жат. Ол суунунг Ады Кујурлу. Кујурлуда школ, балдардын сады, клуб, эмчилик ле магазин бар.

Менин адым Диана, сөөгим төөлөс. Бистин биледе үч киж. Энем жараш. Ол калада эмчиге үренет. Адам иштенкей, мал кабырат. Мен 2 класста үренедим. Жайгы каникулда Горно-Алтайск кала барып жүрдим. Кезик балдар адаларыла тайга барып келдилер. Каникулдын өйи түгенерде, ойто школыбыска үренерге келдис.

Сегерткишева Диана, Кујурлу журттан, 3 класс Горно-Алтайск

Айграшев Аткыр, 7-чи школ,
3 «б» кл.

Маркошева Вика, 7-чи школ, 4 «б» кл.
Горно-Альайск

Танытпас эјенин чөрчөги

УЛУУНЫН ЫЛТООЛОШКО КИРГЕНИ

Јебренде Алтайда јуртаган јоннын төс курсагы балык болгон дежет. Бир катап Алтайда күйгек јай болгон. Кичинек карасулар ла көлдөр соолып, балыктар кунураган. Ачанага алдырган улус ырада балыктап бартыр. Олор јуртты сақып отурзын деп, колы-буды

уур келинди арттырган эмтир. Балыктап барган улус узак келбей турарда, аштаган келин калганчы эки балыкты јип койтыр.

«Балдар азырайтан курсакты јангыскан јип кайттым? Эмди нени эдер?» деп санааркап турала, келиннин көзи-бажы јарыган. Ол уулчагын чуулап салала, бойы јоголо берген.

Балыктаган улус толо азыкту јангылап келзе, чууда јаш бала јадар, келин – јок. Канча кјнге улус келинди бедиреп чөкөйлө, балазы јок билеге уулчакты берип ийген.

Уулчак чыдап, суунын јарадында ойноп, балыктап јүрер болды. Ол аштай бергенде, эн амтанду балыгаштар јарат төөн чарчалып келетен. Олорды кем де суунан јаратка таштап тургандый болгон.

Бир катап уулчак балыктап јүреле, баларлу үлүш ташка тайкылып, сууга тјшкен. Је оны кем де чебер кучактанып, јаратка чыгарып ийген. Уулчак ондонып келеле көрзө, мүүстерлү, канаттарлу, јунду, кайзырыкту, ан дезе – ан эмес, куш дезе – куш эмес, сан башка амыйтан* үстинде бөкөйип алган турды. Онын кызыл көстөринин јалакайын көрүп, качып јүгүрерге сананган уулчак тура калган.

«Балам, коркыба менен. Мен – сенин энен. Кызаланду јылда јарабас керек эделе, Улуу деп тынду болуп кубулгам. Ыраагынан сени ле кара албатыны корулап јүргем. Билип јүр: сен – Улуунын уулы, ак-чек ле јалтанбас болуп өс. Ууры, тонок, быјар кылык этпе. Кара керек бурылталу болор.

Бар-јогынла албатыла үлежип жүр. Ол тушта сеге ырыс, тоомјы келер» – деп, Улуу айткан.

Онон ло бери уулчак јаратка келип, энезиле кожо туйкайын куучында-жар болды. Он эки јаштан ары ол јаан улусла кожо балыктап, албатызын азырашкан. Он алты јаштуда јурттын јаанына көстөлгөн.

Балазы албаты ортодо тоомјылу кижн боло бергенин көрүп, Улуу тенгери дөөн амыр санаалу уча берген.

* * *

Улуу он эки јылдын тоозына кирип, эмди јылтоолоштын бежинчи теп-кижинде сайрап јадат. Кижинин буттары баспаган ару талалардын, агын суулардын, ак тайгалардын баштарыла учуп жүрет. Онын конотон, амырайтан јери Үч-Сүмер, агару туулар. Олордын баштарына кижн чыкпайтан, быјарсытпайтан. Үч-Сүмер быјарсыза, Јер андана берер.

Улуунун јеезелейтен јери болзын деп, Буркан Энгир-Чолмонды тем-дектеген. Јайгыда тенгериде бүктелип-койрыйып учса, кайзырыктары бой-бойына јыжылыжып, күкүрт күркүрейт. Энгир-Чолмонло колбулу учун, оозынан чыккан от-јалбыш тенгерини чийе тартып, јалкын болуп јалтылдайт. Јерге ургун јааш жаап, өзүмдердин күчи кирет. Јайгаары-күс, күкүрттин байрамы күн, Улуу тенгеринин түби дөөн – Алтын-Казыкты көстөп шуный берет. Анда, јылдыстардын ортозында, уулдарынын јирме төрт өргөөзине кирип айылдайт. Күндүү-күрееде сайрайла, ойто Энгир-Чолмонына уча берет.

Чаган айдын калын соокторында Јерге түжүп, соок тенгиске кирет. Кыш-кыда ол тенгистин түбиндеги өзүмдерди, тындуларды, балыктарды башкарат. Јас келзе, Улуу тенгистен чыгып, Үч-Сүмердин бажында амырайт.

* * *

Улуунун чырайы, кылыгы јаантайын солынатан учун, онын јылында Ай-Күннин, ар-бүткеннин айалгазы бир кеминде турбас. Улуу јылда бир талада күйгек болуп өрт чыкса, экинчи талада үзүги јоктон ургун јааш жаар. Онон улам суулар көдүрилер, көчкө түжер. Албаты-јон түбектерге алдырар. Улуу сүүнип жүрзе, кайзырыгы алтындалып турар. Онын ойногон, тойу-ток жүрген талазында албаты бай, амыр јадар. Улуу казырланган талада јуу-чак, торо, шыра болор. Је түбектер Улуу туулган Алтайды кыйып барат.

*Амыйтан – куулгазын тынду

Аржан Адаров

УЛУУ ЖЫЛ

Улуу дегени не ан?
Улус оны билер бе?
Жер-женгис алдынан
Једип келген неме бе?

Изү жердин улузы
Дракон деп адаган.
Жердин-суунын элбизи –
Јети башту јеек јылан.

Бускаланду бу јылда
Јер силкинип туратан.
Тенгис ортодо туулардан
От чөйилип чыгатан.

Онын учун бу анды
Улус јылга кийдирген...
...Онызы та кей куучын,
Јылдарыбыс айланзын!

Улуу јыл улу тынып,
Јер-телекей айланат.
Кайда да вулкан адылып,
Јотконду тенгис анданат.

Өбөкөлөрис кастарды ла суугуштарды байлабаган. Олорды адып, бистин улус бала-барказын азыраган. Андый да болзо, кеп куучынла, кас – үстиги орооннын тындузы. Кам жаңла болзо, кижининг оорузун кам жазып жат. Ол камдап теңериге чыгала, Кудайдан оору кижиге су-кадык сурайт. Теңерининг бежинчи кадына кам чыгып келзе, оны Ылген кудайдын ак кастары уткуйтан эмтир. Ол кастарды уткучылар дежетен. Кастар Ылгеннинг чыгарган жөбин – камнын сурагынын каруузын жетирет.

САРТАКПАЙ

(кеп куучын)

Алтайда, Ийин суунунг оозында, Сартакпай баатыр журтаган. Кежегези онын жерге жетире, кабактары жыш аркадый, балтырлары кайыннынг урындый кату болгон. Ол андайла келгенде, жык толо арчымактарын Адучы-Мерген уулы аттан түжүретен. Оймок келди аннын-куштынг эдинен, ак сүттен тамзык курсак белетейтен. Же Сартакпай баатыр неге де сүүнбейтен. Ол түни-түжи таштарга кыстаткан суулардын ыйын угуп, санааркап жүрген. Чакпынду суулар таштан ташка калып, кырларга табарып, суучактарга бөлинип, онтоп-калактап жадатан. Бу ый-сыгытты угуп болбой, Сартакпай Алтайдын сууларына Тошту теңиске жедетен жол жазаар деп шүүйле, Адучу уулына айтты:

– Сен, уулым, түштүктен жолды жазап кел, мен күнчыгыштан баштайын.

Адучу Кадын сууга жол жазаар деп, Ыч-Сүмердин мөңкүзине чыкты. Адазы Ылу-Көл жаар ууланды.

Сартакпай Ылу-Көлгө жедип, онын жарадына онг соколын тургузала эбирте тартарда, сабарынынг изиле Чолушман суу ага берген. Чолушманнынг жолына учураган суулар ла суучактар, кутуктар ла карасулар сүүнчилү шоркыражып, кожонбыла ого кожулып турды.

Кенетийин Сартакпайга Кош-Агаштынг кырларынан ый угулды. Ол сол колын чөйөлө, соколыла кырларды чийе тартарда, Башкуш сууга жол ачыла берген. Башкушты да кичинек суулар кабыра кучактанып, кожон-комытла ого кожулган. «Сол колымла база иштеп билетен турбайым, – Сартакпай да сүүне берди. – Же сол колло жаан керекти эдерге жарабас» – дейле, Башкушты Көк-Баштынг кырландары жаар эбиртип, Чолушман сууга кошты. Элбей берген Чолушманды Артыбаштынг кайалары жаар бурыды. «Адучу удур келер керек. Бу кайда барды?» – деп сананып отурганча, Карадас көндүрө учуп бараатты. Сартакпай оны токтодоло айбылады:

– Адучы-Мергеннинг ижи кандый кеминде эмтир, көрүп кел.

Карадас мойношпой, Ыч-Сүмер тууга учуп келди. Кадын Ыч-Сүмерден чыгала, күнбадыш жаар агып жатты. Карадас сууны ээчий учты ла. Көксуу-Оозына эмеш жетпей, Адучы-Мерген баатырды көрүп ийди. Ол Кадынды күнбадыш жаар ырада апарып жатты.

– Бу сен кайда бардың, Адучы-Мерген? Адан сени Артыбашта жарым түш сакып жат! – деп, Карадас кыйгырала, көргөнүн Сартакпайга жетирерге уча берди.

Адучы-Мерген тургуза ла сууны күнчыгыш жаар бурыды.

– Улу баатырым, Адучы-Мерген Кадынды күнбадыш жаар жастыра апарып жадарда токтоттым. Ол Кадынды күнчыгыш жаар эбиртип ийди. Ыч күннен мында болор.

– Сурагымды бүдүргенин учун, эр-жанына тойу-ток жүрер эп-сүме айдып берейин. Курт бедиреп јер каспа, чымыл тударга агашла јорголобо. Тырмактарынла агашка кадалала, токылдадып айт: «Ток-ток! Сары торко тоноорды, кара кумду бөрүгеерди кийигер! Караты-Каан тойына кычырып жат!» Курт-конгыс бойлоры чөбрөнүн алдынан чыгып келер. Карадас эмди де Сартакпайдын сүмезиле азыранып жүрет.

Уулын сакып, Сартакпай соколын Артыбаш өзөккө үч күн тутты. Сабардын алдына суу јуулып, көл боло берген. Кийинде улус оны Алтын-Көл деп адаган.

Сартакпай көлдөн Бий сууны чыгарып апарарда, Адучы жүгүрип, Кадынды анан ары јединген. Адалу-уулду јолугыжып, Бий ле Кадынды бириктирерде, Оп* суу ага берген. Оп Алтайдын сууларын бойына кожуп, ыраак Тошту тенгис жаар ууланган.

«Је, уулым, сен Кадынды түрген экелдин. Улуска мынан туза болор бо, оны көрөргө турум» дейле, Сартакпай Кадынды өрө басты. Адучы-Мерген тизези тырлажып, адазынын кийнинен барды. Адазы Чамал сууны алтайла, Согоонду-Тууга базып келеле, бүдүжи үреле берди:

– Комой иштеген, уят, Адучу уулым. Улус сеге быян айтпас.

– Ада, мен Согоонду-Тууны оодып болбодым. Арказын да чийе тартарга, күчим жетпеген.

Сартакпай темир саадагына үч кырлу јес согоонды тургузып адарда, туу јарыла берген. Туунын келтейи ол ло јеринде – Кадыннын үстинде тенкейип артты. Оодылган јаны Чамал суунын алды јанына түжеле, Бешпек деп карагайлу арал боло берген. Олордын ортозыла барган јолго улус эмдиге быянду жүрет.

Адалу-уулду анан ары Кадынды өрө бараадып көрзө, суу анданып, јаратты жемирет.

– Улус сууны ары-бери канай кечер? – деп, Сартакпай санааркай берди. – Бу суунын чике тал-ортозы, күр тудатан эмтирис – деп, адазы айдарда, арыганына јайканып турган Адучы унчукпады.

– Эмеш амырап ал, је уйуктаарым деп сананба. Менин ижимди тооп турган болзо, Оймок келдим база уйуктабазын – деп, Сартакпай уулына килеп айтты.

– Слер де арып калганаар не, ада – деп, уулы адазына киледи.

– Улу керек бүдүрип јаткан кижиге уйку келер учуры јок – дейле, Сартакпай јаан таштарды эдектене берди.

Јуругы В. Поповтың

Карануй түн кирди, је Сартакпай ижин токтотподы. Кадын, эмдик аттый, туйлап жатты. Салкын агаштарды энилтет. Тенгериде кара булуттар, ыш чылап чөйилип, бой-бойыла биригет. «Јалт» эткен јалкынды Сартакпай тудала, јойгоннын јарылган будагына илип салды. Онын јарыгына Сартакпай бир ташты экинчизине кадап, сурди бүдүрип бараатты. Ары јаратка јетире он беш кулаш кире арттарда, күр жемириле берди. Сартакпай, айу чылап огырала, эдегинде таштарды төгөрдө, таштар күркүреп, Чобы оозынан ала Эјиганга јетире тоолонды.

Бу күзүрттен Адучы ла Оймок ойгоно чарчады. Олор адазынан коркыйла, боро кастар болуп кубулып, Чуй сууны өрө уча бергиледи. Сартакпай олорды ташла шы-балаарда, таш учала, Курайдын чөлине барып түшкен. Ол таш эмди ле анда јадат.

Сок јангыскан арткан Сартакпай адына минеле, Ийин-Оозында айлына јанып келзе, айлы туку качан жемирилип калтыр. Айдары јок јаан кунукка чыдабай, Сартакпай ада-энезинин јерине сала берген.

Улу баатыр керегинде кеп куучын мынайда түгенди.

* Оп - эмди Обь суу деп айдадыс

Јуругы С. Дыковтын

УЛУУ 2012 ЈЫЛ

Чакан Январь	Кочкор Февраль	Тулаан Март	Кандык Апрель	Күүк Май	Кичү изү ай Июнь
пн 2 9 16 23 30	пн 6 13 20 27	пн 5 12 19 26	пн 2 9 16 23 30	пн 7 14 21 28	пн 4 11 18 25
вт 3 10 17 24 31	вт 7 14 21 28	вт 6 13 20 27	вт 3 10 17 24	вт 1 8 15 22 29	вт 5 12 19 26
ср 4 11 18 25	ср 1 8 15 22 29	ср 7 14 21 28	ср 4 11 18 25	ср 2 9 16 23 30	ср 6 13 20 27
чт 5 12 19 26	чт 2 9 16 23	чт 1 8 15 22 29	чт 5 12 19 26	чт 3 10 17 24 31	чт 7 14 21 28
пт 6 13 20 27	пт 3 10 17 24	пт 2 9 16 23 30	пт 6 13 20 27	пт 4 11 18 25	пт 1 8 15 22 29
сб 7 14 21 28	сб 4 11 18 25	сб 3 10 17 24 31	сб 7 14 21 28	сб 5 12 19 26	сб 2 9 16 23 30
вс 1 8 15 22 29	вс 5 12 19 26	вс 4 11 18 25	вс 1 8 15 22 29	вс 6 13 20 27	вс 3 10 17 24
Јаан изү ай Июль	Куран Август	Сыгын Сентябрь	Улүрген Октябрь	Күчүрген Ноябрь	Кышкы куран Декабрь
пн 2 9 16 23 30	пн 6 13 20 27	пн 3 10 17 24	пн 1 8 15 22 29	пн 5 12 19 26	пн 3 10 17 24 31
вт 3 10 17 24 31	вт 7 14 21 28	вт 4 11 18 25	вт 2 9 16 23 30	вт 6 13 20 27	вт 4 11 18 25
ср 4 11 18 25	ср 1 8 15 22 29	ср 5 12 19 26	ср 3 10 17 24 31	ср 7 14 21 28	ср 5 12 19 26
чт 5 12 19 26	чт 2 9 16 23 30	чт 6 13 20 27	чт 4 11 18 25	чт 1 8 15 22 29	чт 6 13 20 27
пт 6 13 20 27	пт 3 10 17 24 31	пт 7 14 21 28	пт 5 12 19 26	пт 2 9 16 23 30	пт 7 14 21 28
сб 7 14 21 28	сб 4 11 18 25	сб 1 8 15 22 29	сб 6 13 20 27	сб 3 10 17 24	сб 1 8 15 22 29
вс 1 8 15 22 29	вс 5 12 19 26	вс 2 9 16 23 30	вс 7 14 21 28	вс 4 11 18 25	вс 2 9 16 23 30

Талбак Кулактын урогы

Балдар, мен слерге тындулардан турган алтай календарь (жылтоолош) канайда табылганын айдып берерим. Азиянын ончо калыктарынын жылтооложы чылап, бистин жылтооложыс база он эки тындунаг турат.

Јуругы Ч. Барсукованын

Календарьдын табылганын өбөкөлөрис телекейлик чайыкла колбогон. Кеп кучынла болзо, жебрэнде јаан чайык чыккан эмтир. Кеен сынду Алтай ан-куштын, курт-коньыстын сөөгиле бүркеле берген. Јердин үстинде жүк он эки куулгазын тынду арткан. Олорды Кудай јууп, жылтоолошко кийдирип айткан:

– Слерге јаба јүрерге јарабас. Төрт бөлүкке* бөлинигер. Кезигеер јайучы* болзын, артканаар олордын өштүзи болор.

Тындулар бойынын күүниле јүрер јерин талдаарда, Кудай олорло јөпсинген.

– Мен тенгериде јүретем. Јердин үсти јалаг сөөк. Јүрерге јескимчилү эмтир. Өлбөй артып калала, јерге канай јүрерим – дейле, Улуу тенгери јаар уча берген.

Улуу јай ойинде јерге түжер, кышкыда тенгериде јүрер болуп кубулган.

– Мен јерде јүретен турум. Јакшы јер јунулып та турбай, эски сөөк чирип те калбай. Өлгөн јерден өлөң өзөр, барган јерден баргаа өзөр. Кышкыда уйуктап јадарга, јайгыда ойноп јүрерге, јер артык. Килейген сөөктөң коркыбайдым, кирлү деп, јерде качпайдым. Ару конойын дезе, агашка да чыгып коно бербей, аштабаза, ташка да кирип конуп албай – деп, Јылан айтты.

Ол тушта Јылан канатту, кайзырыкту, мүүстү, куйрукту болгон. Кожондогондо, үни де јараш угулатан.

– Мен соок өйдө тенгериде јүрерим. Јылу өйдө Алтайыма бурылып турарым - деп, Мечин айтты.

Оног ло Мечин кыштын соок айларында тенгериде көрүнип турар, јайгыда јерге түжер болуп кубулды.

– Јажагынан јип јүрерге, тайгазы јакшы. Көөлмөгиненг ичип јүрерге, Алтайы јакшы. Кышкыда мүүзим ле сый тонбозо, курсактан алдырбазым. Јайгыда ичим сы-

стап та турза, кепшенгенче жадарым. Јерде ле жүрерим мен – деп, Уй айтты.

– Бала-барка ойнодор ару јер көрүнбейт. Талайга барзам, балыктардын сөөги толтыра. Тайгага чыксам, ан-куштын сөөги јайылган јадат. Мен кижии сүрлү боло-том. Кайык тудунып, талайда да жүзерим, камчы тудунып, тайгада да жүрерим. Је јадар јерим тенери болор – дейле, Бар тенери јаар жүре берди.

– Мен Алтайдын сынында жүрерим. Эски сөөк кугарып, јер болуп калар. Эне-Алтай јаранып, туу да өзө берер. Казаладып жүрерге, јалан артык. Таскылына чыгарга, тайга артык. Алтайымда аргымак болуп аңданып, отоп жүрерим. Јескинзем, тески-нерге јер артык – деп, Ат јерде жүрерге күүнзеди.

Куучынды токтодып, Јайаачы сурады:

– Слер өлбөй жүрзеер јакшы ба, айса өлүп турзаар јакшы ба?

– Ой өтсө, карыйла өлзө, торт болбой. Качан да өлбөй канайып жүретен? Бойи өлзө, балазы артар. Балазы өлзө, онын балазы артар эдип јайап салаар. Тенери жемирилбес, јер аңданбас јанду болзын. Мен де јерде жүрерим – дейле, Ийт мантай берди.

– Јарымаар өлбөй жүретенеер бе, айса ончогор ло өлүп туратанаар ба? – Јайаачы ойто ло сурады.

Өлөр болзо, ончозы өлүп турзын. Өлбөс болзо, ончозы тирү жүрзин, – ончозын озолоп, Чычкан каруу берди.

– Чайык токтоорго јетире төрт күн артарда, салды чеберлегер деп айткам. «Өлөр болзо, текши өлбөй» дейле, салдын түбин ойо кыркыган. Сен, Чычкан, бастыра тындуларды арай болзо чөнүрбеген – деп, Јайаачы арбанды.

– Сал кыркып жүрген бойым тенери дөөн не јүткийтен эдим – деп айдала, Чычкан јердин алдына кире берди.

– Ончогор мынан ары барыгар! – Јайаачы кизирт этти.

Јайаачыга сүрдирген тындулардын кезиги Кижиге туштап, онын колында жүрер болуп калган.

Ийтти Кижии колго үредерде, ол айткан: «Ичкенингнен ичијип жүрейин. Өштү келзе, айдып берейин. Тижим јеткенче соғужып, сеге болужайын. Эжигинди мылтык јокко каруулдайын. Балудай аткан анынды тудуп берейин. Азырап јаткан баланды јылулап, койдонуп жүрейин». Мыны угала, Кижии айткан дежер: «Јаман кижиге иженгенче, јакшы ийтке ижен». Анайып, Кижинин эн јуук нөкөри Ийт боло берген.

Ат айттыр: «Јыгылбазан, тайагын болойын. Јыгылзан, јалым јастап берейин. Күлүбезен, күчим јеткенче болужайын. Јакшы жүрзен, санаан јеткен јерге јетирип жүрейин». Онон ло Кижинин экинчи нөкөри Ат боло берген.

Уйды Кижии айлына экелерде айттыр: «Көчө берзен, күлинди казып ойнойын. Өлө берзен, сөөгинди кепшеп жадайын. Јыгылзан, мүүзимди төжөп берейин. Јакшы жүрзен, сүдимди саап ичип жүр. Өзө берзем, бала-баркамды сойып јип жүр». Мынайып, Уй да Кижиге јакшызын јетирип баштаган.

Кой айткан: «Јорукка барзан, азык болойын. Төрөөнин келзе, бир кайнадым эт болойын. Түгүмди јулып, эдинип јүр. Јыгылзан, куйругымды төжөп берейин». Онон ло кой Кижинин эн кару тындузы боло берген.

Такааны колго үредерде айткан: «Куркуным катпаза, јалчын болойын. Курсагын түгензе, Кудайдан сурап келейин. Эртелеп баратан јерин бар болзо, ойгозып турайын. Элчиге баратан јерин бар болзо, бичик апарып берейин».

Јерликшип јүретен тындуларды – Койонды, Чычканды, Јыланды Кижини колго үретпеген.

*Јайучы – тенериде јүрер тынду

*Төрт бөлүк – жылдын төрт өйи. Јылдын кажы ла өйи үч айдан турат. Кажы ла ай анылу жылга келижет. Кышкы айлар: кышкы куран ай (декабрь) – Јылан жыл, чаган ай – Ат жыл, кочкор ай – Кой жыл. Јаскы айлар: тулаан ай – Мечин жыл, кандык ай – Такаа жыл, күүк ай – Ийт жыл. Јайгы айлар: кичү изү ай – Кай жыл, јаан изү ай – Чычкан жыл, јайгы куран ай – Уй жыл. Күски айлар: сыгын ай – Бар жыл, үлүрген ай – Койон жыл, күчүрген ай – Улуу жыл.

ОЙЫН

ЈЫЛ, ЈЫЛ, ЈЫЛ...

Јылдан турган сөстөр бар деп, билереер бе, балдар?

Бу тапкышты табып ийзеер, андый сөстөрдү билип алараар.

1	ј	ы	л						
2	ј	ы	л						
3	ј	ы	л						
4	ј	ы	л						
5	ј	ы	л						
6	ј	ы	л						
7	ј	ы	л						
8	ј	ы	л						
9	ј	ы	л						
10			ј	ы	л				
11			ј	ы	л				

1. Алтай календарь
2. Узун курт
3. Түште - кижинин канады, Түнде - кижинин нөкөри
4. Јарангыш
5. Малчы
6. Тенкейген таш
7. Бешпек, күрөң мешке (мас-лөнок)
8. Толгошмойын деп куштын экинчи ады
9. Јаскы байрам
10. Көзөрдүн көзи
11. Нөкөрлөшкөни

Каруулары: јылтоолош, јылан, јылкы, јыламыш, јылкычы, јылым, јылжырык мешке, јылантык, јылгайак, кајыл, најылык.

Эмди, балдар, мен слерге баланын ту жагы керегинде айдып берерим.

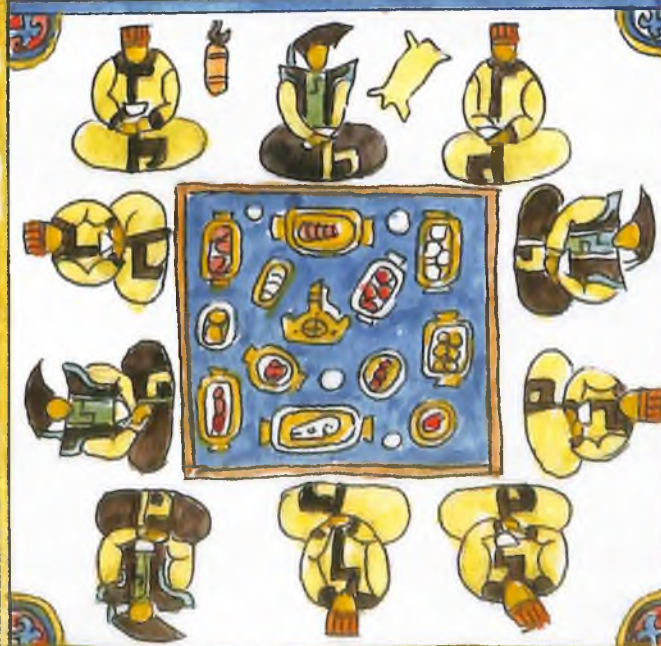
Бала ак-жарыкка буттары ту жакту чыгатын эмтир. Бала жыгылып туруп базып баштаза, онын ту жагын чечип салар керек. Ту жагы чечилбеген кижин эр-жанына бүүдүрилип, колы-буды оорып жүрөт.

Тужакты жазаза, ак ла кара учукты каттап ийер керек. Онон, атты

ту жактаган чылап, баланын буттарын буулап ийер. Тужакты кандый бир капшуун, шулмус балага кестиртер. Онызы – бала шулмус болзын деп күүнзегени. Тужакты ада-эне бойлоры да кезер, таайы да кезер аргалу.

Тужакты кийин жанынан кайчыла эмезе бычакла кезер. Кезер тушта мындый алкыш айдарга жараар:

Казалада жүгүрүп,
Кас балазын акала.

Урпендеде жүгүрүп,
Уй балазын акала.
Айрандада жүгүрүп,
Ат балазын акала.
Көкпөндөдө жүгүрүп,
Койон балазын акала.
Жүгүрүк бол! Чыйрак бол!
Чек бол! Бөкө бол!

Тужакты кезеле, төрөөн-туугандарын, айылдаштарын күндүлөп салар.

Журугу С. Дыковтын

СУ-КАДЫК

Бир, эки, үч, төрт, беш, ийде-күчиис тыгыдаак.

Је, најыларым, слерди ийде-күчтү деп айдарга јараар ба? Су-кадык өзөргө, ийде-күчтү болорго, эмдештен ле албаданар керек. Школдон келеле, телевизор көрүп јадары, эн комой керек. Јүк чөрчөктөги Емеля одус үч јыл печкенин үстинде јаткан. Онон кенетийин турала, өштүни јенген. Чын јүрүмде андый болбой јат. Оорыбаска, кажы ла күн эртен тура соок суула курлаага јетире јунунып, тышкары чыгала, 10-15 минут јүгүрип турар керек. Мен слерге бир тузалу гимнастиканы канайда эдерин айдып берерге турум, балдар. Оны бүгүннен ала баштазаар, белеер түзелип, балтырлараар катулана берер. Анайда ок урокто эмезе айылдык ижин бүдүрип турала арый берзеер, секирип-чөйилип ийзеер, амырап калараар. Гимнастикала нөкөрлөжип јүрзеер, урокто укканаарды, кычырганаарды качан да ундыбазаар, ајарынкайаар тынғый берер.

ГИМНАСТИКАНЫ НЕНЕН БАШТААР КЕРЕК?

Сүүнчилү күүни ойнодоло, бир канча минутка секирип, тапказынан базышка көчүгер. Слер эди-канаарды изидип алдаар.

Эмди **МОЙЫН ТЫНҒЫДАР** таскадуга көчөрис. Башты он јаны јаар бурылтып, 3-4 катап айландыраар, анайда ла сол јанына тудуп айландыраар. Эмди башты төмөн энчейтер, кайра канкайтар, онон он экти јаар, сол экти јаар энчейтер керек. Башты согултпас.

Анан ары **ЈАРЫНДАРДЫ – ИЙИНДЕРДИ ТЫНҒЫДАРЫС.**

Ийиндерди тынғатканда, колдорды бир канча катап өрө-төмөн, тууразы јаар кезем чачып, таскадуны бүдүрер.

КУРЛААНЫ ИШТЕДЕРИНЕ көчүп јадыс. Колдорды курлаага салала, буттарды бойбойынан ырада тургузар. Үч катап төмөн энчейип, анча ла катап кайра болуп, он јанына-сол јанына база үч катаптан бүктелип, учаны айландыраар. Мынайда бир канча катап эдер.

БУТТАРДЫ ТЫНҒЫДАРГА, колдорды төмөн чөйөлө, буттарды бүктебей, бир канча катап түрген энчейер-түзелер. Онон колдорды удур чөйөлө, бир канча катап түрген отурар-турар керек. Отурар-турар таскадулар **БЕЛДИ** де тынғыдар аргалу.

Үзеери мындый таскаду база тузалу: стенеге бажынын төбөзиле, эктиле, јарындарыла, учазыла, чоңчойыла јапшыра турала, 20 катап отурар-турар. Стененен айрыларга јарабас.

Гимнастиканы **ТЫНЫШТЫН** таскадузыла түгезерис. Колдорды туура тудар. Өрө көдүреле, кейди көксине кийдире тынар. Колдорды төмөн түжүреле, кейди чыгара тынар. Мынайда бир канча катап эдер.

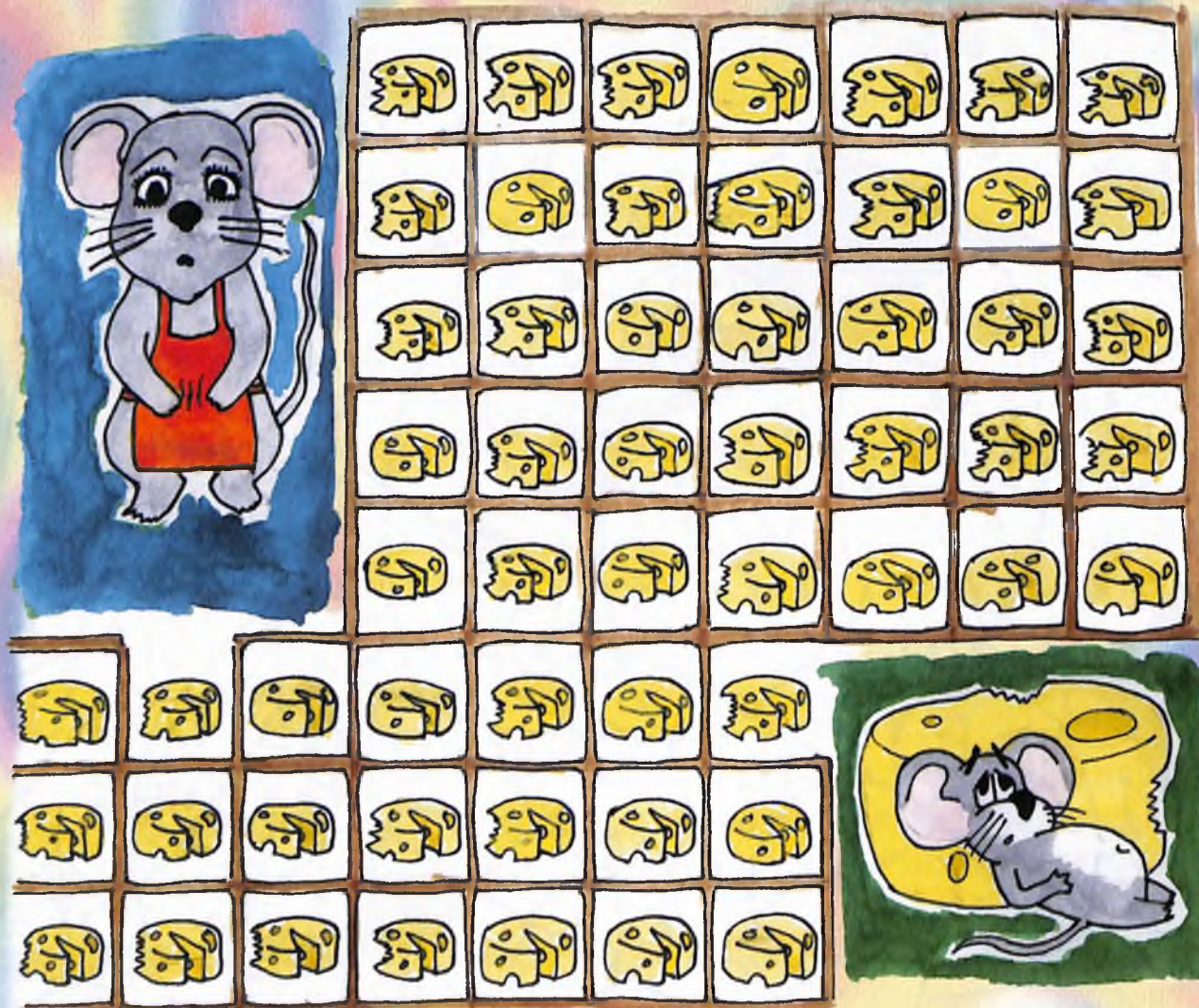
ТҮП ШҮҮЛТЕЗИ: бу таскадуларды күнүн сайын эдип, 2-3 айдын бажында эмеш уур, је тузазы јаан таскадуларга көчөргө јараар.

Турумкай болугар, балдар, деп күүнзегенимле, Таштан Јадагайдын баркызы Сүмечи.

БУДЫҒАР

ОЙЫНДАР ОЙЫНДАР ОЙЫНДАР

Эне чычканга балазына једетен јолды табып бер.

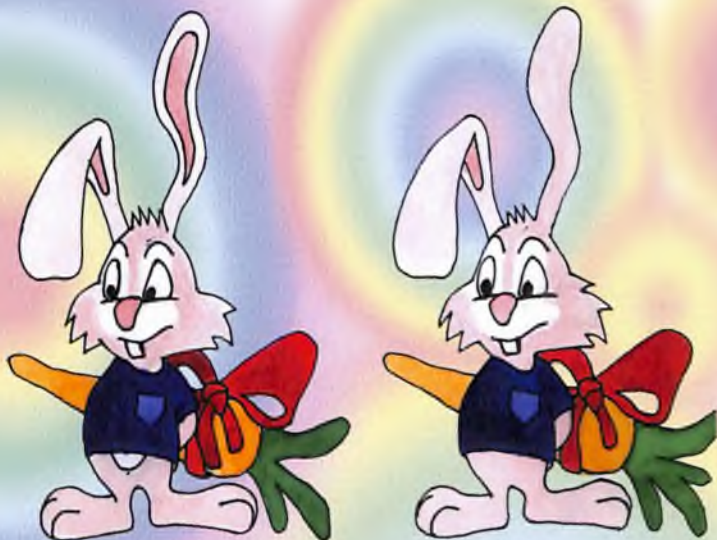
Јаракан-ёжтордын чын көлөткөлөрүн тап.

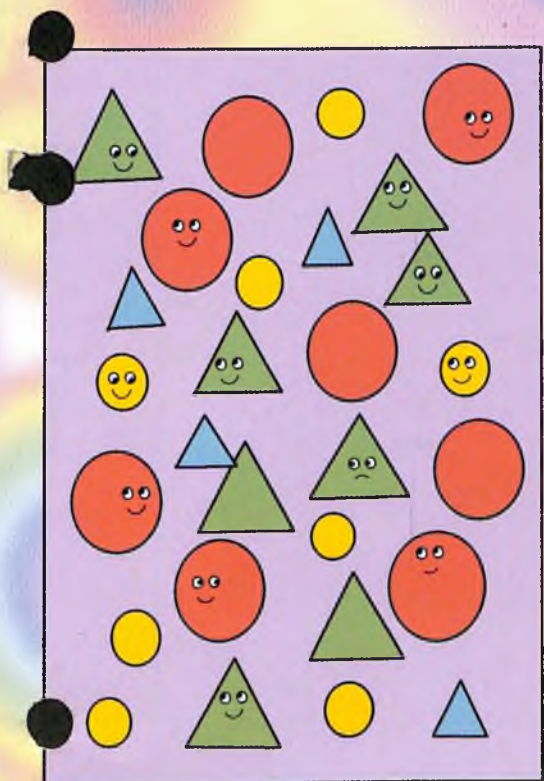
А. Байрамовтын јуруктары

Мында канча эдим јуралган?

Бис экү - игистер,
Танырга бисти күч.
Је лаптап бисти көргөжин,
Башкабыс бистин бар эмей.

Ўчтолуктарды ла тегеликтерди тоолоп
ий. Онон оморды башканан тооло. Эмди
оогош ло јаан ўчтолуктарды башканан
тооло. Омордын кандыйы көп? Кандыйы
ас? Анайда ла ок тегеликтерди тоолоп,
тоозын аныла.

СОЛОНЫ

Журнал для детей
Издается с 1990 г.

Журнал зарегистрирован в Сибирском
окружном межрегиональном
территориальном управлении.
Свидетельство N ПИ 12-1167
от 15 апреля 2002 г.

Учредители Правительство Республики
Алтай и издательский Дом «Алтын-Туу».
Издатель: Редакция журнала «Солоны».

Глав
Художеств

Бума
Печа
Под

эл. п

Ойын.
«Бойыңды
таны»

